

Kap 80 : Kungen (IV) (1951-1972) – ”Kalla kriget”.

Skildringen av Gustys kungatid följer med nödvändighet flera spår: Han tillträdde vid 68 års ålder och lade därför ned mycket möda på att bevisa sin vitalitet. Hans relationer till sönerna och sin tyska svärdotter Sibylla var ansträngda men det förtegs. Han försökte in i det längsta föra en alltmer föråldrad dynastisk politik baserad på sina barn & barnbarn. Under ledigheterna sysslade han fortsatt med arkeologi, blomsterodling och fiske. I stället för ordförande i sina föreningar blev han beskyddare av dem. I sitt ämbete vannlade han sig om eriksgator, statsbesök, audienser, studiebesök, invigningar, medalj-, ordens- & stipendieutdelningar, ”kulturpolitik”, goda relationer med ämbetsmän, politiker, press & allmänhet och att hålla sig informerad om regeringsarbetet. Det påstods att han liksom Gustaf V var sina ”rådgivares rådgivare” men det finns inga bevis för att hans åsikter hade något genomslag. Han hade ett rykte för impulsiva och ogenomtänkta hugskott. För regeringen var han snarast ett rundningsmärke. ”Han uttryckte önskemål om att före konseljerna få en specialföredragning av statsministern för att bättre kunna följa med i ärendelistan. Detta avböjdes samtidigt som ett erbjudande gavs om en något mer utförlig föredragning vid själva konseljen.”¹ – Senare etablerades en rutin för Erlander & Gusty att föra ganska omfattande samtal kring löpande regeringsproblem. Erlander informerade. Gusty frågade om oklarheter och strödde in reflexioner. De två mest omskrivna ärendena var Gustys (misslyckade) sonderingar om en samlingsregering 1957 och den utredningsprocess som ledde fram till Torekovkompromissen 1970. Gusty var så påfallande passiv att det startades en presskampanj för att stöda honom: Gusty påstods efteråt i kraft av sin passivitet ha räddat monarkin. Han var ”pålitlig”.

*

Mycket av familjekonflikterna handlade om kungafamiljens äktenskap och officiella framtoning. Gusty upplevdes som en ”familjepolis” och i otakt med tiden. Ingen har efteråt haft någon förståelse för hur han agerade. Av skildringarna framgår dock inte om hans trakasserier av brodern Wilhelm (ej omgift), sönerna Sigvard (g. 1934), Carl Johan (g. 1946) & Bertil (g. 1976), sonsonen Carl Gustaf (g. 1976), brorsonen Lennart (g. 1932) och kusinerna Folke (g. 1928) & Carl jr (g. 1937) skedde på eget eller faderns/moderns initiativ. Ju längre bort i tronföljden de stod och ju längre tiden gick desto lindrigare kom de i alla fall undan. Även prinsessorna utsattes för påtryckningar, särskilt då sondottern Margaretha (g. 1964).

I detta kapitel nöjer jag mig med vad brorsonen Lennart, sönerna & deras hustrur haft att säga om familjeförhållandena. Lennart har skrivit sina memoarer.² Likaså sönerna och deras hustrur.³ Bertils memoarer kritiserades för att vara alltför selektiva. På frågan varför han inte skrev ”riktiga” memoarer svarade Bertil att han i så fall behövt ta upp ämnen som han inte ville yttra sig om. Det finns dock intervjuer med honom⁴ och en biografi.⁵

Eftersom den äldste brodern Edmund gifte sig med Sibylla av Sachsen-Coburg-Gotha som enligt Almanack de Gotha räknades som kunglig har eftervärlden utgått ifrån att det var prinsarnas eget val att gifta sig borgerligt. Så förefaller inte varit fallet. Under 1:a världskriget

¹ Ruin 1986: s. 247.

² Bernadotte 1966; Bernadotte 1995.

³ Bernadotte 1975; Bernadotte 1976; Bernadotte 1983; prins Bertil 1983; Bernadotte 1986; prinsessan Lilian 2000.

⁴ de Sánchez 1962: ss. 7-12; Fjellman 1973: ss. 91-106.

⁵ af Peterséns 1992.

var de isolerade i Sverige, likaså under 2:a världskriget, och varken Gustaf V eller Gustaf VI något intresse för för att para ihop dem med någon. De tycks ha trott att saken skulle ordna sig av sig själv. Att Edmund hittade en godkänd brud måste tillskrivas hans syster Ingrid som den här tiden rörde sig i engelska societetskretsar och drog in Edmund i det umgänget. Hon själv gifte sig med kronprins Fredrik (IX) av Danmark som ofta varit gäst på Sofiero. De övriga fastnade för kvinnor i sina borgerliga umgängeskretsar.

Trakasserierna gick till så att Gusty i egenskap av faderns högra hand uppdrogs av Gustaf V att tala prinsarna till rätta och att hitta något komprometterande om deras kvinnor. Gusty vädjade till deras pliktkänsla, varnade dem för de ekonomiska konsekvenserna och baktalade kvinnorna och deras familjer. Gustys hovmarskalk Nils Rudebeck (1877-1964; anställd 1916-1950) hade i uppdrag att leta skandaler. Rudebeck var inte så framgångsrik i detta – det han hittade var felaktigt eller petitesser – men naturligtvis var det obehagligt att bli förtalad av kungahuset. När övertalningen inte hjälpte försökte Gustaf V personligen hindra giftermålen genom att inte ge sitt tillstånd. Detta innebar i praktiken att giftermålet måste ingås utomlands vilket Gustaf V försökte förhindra genom att dra in kvinnornas pass. Han bad också prinsarna att skjuta upp sitt beslut och/eller skickade dem utomlands i hopp om att tiden och separationen skulle göra sitt. Informationen om vad som pågick spred sig i vida kretsar och väckte allmän olust. Lennart tyckte efteråt att Gusty betett sig som ett få, sönerna tyckte att han både brustit i faderskänsla och överreagerat. af Peterséns antyder att Bertil skulle blivit mutad att avstå ifrån att gifta sig med Lilian – hans apanage var ovanligt frikostigt – men det förefaller som en feltolkning. Det troliga är att Bertil efter alla avhopp var i ett bra förhandlingsläge.

Det är påfallande i alla skildringar hur Gusty fått ta ansvaret för vad som i själva verket var Gustaf V:s initiativ. Efteråt försökte Gusty gottgöra vad som hänt. När Lennart, Sigvard, Carl jr & Carl Johan gifte sig förlorade de sina prinstitlar och uteslöts därmed ur adelsståndet. När Gusty tillträdde tronen fick de tillbaka var sin adelstitel – Carl jr blev (belgisk) prins, de övriga (luxemburgska) grevar af Wisborg. Sigvard ansåg att det genom prins Oscar fanns prejudikat på att han även skulle fått tillbaka sin prinstitel. Carl Johan var ganska kallsinnig mot detta och citerade med gillande sin hustrus kommentar: ”Man ska inte gråta över spilld mjölk. Särskilt inte om man spillt ut den själv.”

*

Gusty var mycket illa berörd av den kritik han fått motta under regeringsbildningen 1957 och av den republikanska 68-opinionen. Vid anställningen hösten 1967 av exportföreningens vd Stig Ramel som biträdande chef för kronprins Carl Gustafs hovförvaltning lade Gusty ut texten sig så här:

Den vördnadsbjudande gamle mannen talade med värme och stort allvar om vikten av mitt uppdrag. Det var inte att ta miste på kungens oro över det hot mot successionen som han såg i den allt tydligare radikaliserings inom socialdemokratien. Han var rädd att de republikanska stämningarna på nytt på allvar skulle bryta fram. Arbetet på en ny författning hade lett till diskussioner om monarkens ställning som statschef. Det fanns anledning att tro att vänsterfalangen skulle försöka eliminera kungens roll vid regeringsskiftet. Han menade att han själv till punkt och pricka hade följt regeringsformens spelregler i samband med att den Erlanderska koalitionsregeringen fått avgå 1957. Socialdemokraterna hade emellertid uppfattat hans sonderingar med ledarna för den borgerliga majoriteten i andra kammaren som ett försök att vrida makten ur

socialdemokraternas händer. Kungen såg allvarliga tendenser till maktfullkomlighet inom regeringspartiet. Sverige fick inte bli en enpartistat. Kort sagt var han djupt oroad över möjligheten att kronprinsen inte skulle bli kung. Han själv var nu nära slutet av sitt liv, och det gällde därför att med kraft och beslutsamhet under de närmaste åren genomföra ett utbildningsprogram som stärkte tronarvingens ställning och gjorde honom kompetent för uppgiften.⁶

Gusty har även fått ta emot mycket kritik för att han inte gjorde något för att försvara monarkins politiska ställning. Med tanke på hans konflikträdsla var det väl heller inte att vänta. Som förut gjorde han sig känd som sina fienders vän – i detta fall med statsminister Tage Erlander. Någon fördel av det verkar han dock inte ha haft. Emellertid var Gustys trontid inte så tandlös som man kan tro – den har tolkats som att kungahuset grävde ned sig i sina skyttegravar för att vänta ut den republikanska opinionen. Detta både retade och oroades Sveriges republikaner. Vem visste vad monarkin under en yngre – inte fullt så orkeslös – monark skulle ta sig till.

1966 kände sig sågverksägaren Gottfrid Carlsson i Tutaryds socken i Småland kallad att göra något och började i maj ta emot intresseanmälningar till ett medborgartåg för att uppvakta Gustaf VI och uttrycka sin oro över att ”Grundpelarna i vårt samhälle, det kristna arvet och det svenska statskicket diskuteras på ett sådant sätt som vi i Finnveden i Småland liksom på otaliga andra platser i vårt land icke kunna dela”.⁷ Carlsson räknade med uppåt 100 tusen deltagare. Gustaf VI svarade mycket bestämt att han inte ville veta av något sådant. Man påverkade genom utredningar och riksdagsbeslut, inte genom ”gatans parlament”. Det slutade med en mindre uppvaktning.

Eftersom Gusty sällan anförtrodde sig och aldrig gav intervjuer måste hans politik pusslas ihop från andrahandsuppgifter. Inte oväntat var han nationalist & antikommunist. Vad därutöver kan man bara gissa. Statsminister Tage Erlander uppehåller sig i två längre intervjuer vid deras samsyn:

[1971:] Våra samtal, kungens och mina, är säkerligen helt unika i världen. Jag tror inte att det någonstans existerar ett så förtroendefullt och okonventionellt samarbete mellan statschef och statsminister. Samtalen har präglats av största öppenhet och varit en behaglig blandning av allvar och skämt. Den som påstår att kungen saknar humor - man hör detta ibland - känner honom inte. Jag skulle tvärtom vilja hävda att kungen äger en frisk och ytterst befriande humor. Han lägger ofta i dagen en uppfattning som visar, att han har utpräglad förmåga att se och fatta de humoristiska sidorna av saker och ting. Vi har skrattat mycket tillsammans och många gånger haft väldigt roligt vid våra sammanträffanden. Kungens humor har sannerligen varit värdefulla tillskott i samarbetet.⁸

[1982:] Han stod helt bakom regeringens utrikespolitik. I varje detalj, kan man säga, stödde han denna såsom den formades av Östen Undén. Det är klart att han var oroad på vissa punkter. Han var rädd för att vi överansträngde Sveriges ekonomiska resurser och han var ibland tveksam om den försvarspolitik vi bedrev var tillräckligt effektiv för att vara ett stöd för vår neutralitetspolitik. Men vi hade ett mycket bra samarbete.

⁶ Ramel 1994; ss. 176-177.

⁷ Gottfrid Carlsson. Svenska Dagbladet, 1966-07-11.

⁸ Gierow m.fl. red. 1971: ss. 39-44.

Det fanns ju en viss åldersskillnad så någon nära vänskap blev inte möjlig att utveckla men vi kom varandra ganska nära.⁹

I krigsdagböckerna¹⁰ lät det annorlunda, Erlander klagade över Gustys ”tjätiga medelmåttighet” och ”smalspåriga funderingar”, men att angripa Gusty offentligt var dömt att misslyckas. Tystnadskulturen (=massmedias själv censur) och hans fryntliga uppsyn räddade honom ur alla situationer. Dock hade han hjälp. Journalisten Åke Ortmark har skildrat Gusty & hans hovstat som en intellektuellt livaktig högergruppering med agendan att skydda monarkin från insyn och kritik: “Många betraktar hovet, med dess ännu kvarlevande åldriga traditioner, som en angenäm irregularitet i ett alltför välordnat samhälle, som en centralpunkt för glans och festivitas i ett grådaskigt folkhem. Men hovets roll i samhället är väsentligare än så. Hovet har framför allt två funktioner: ge service åt kungen och skapa distans kring honom. Hovet och adeln bildar den skyddande ridå genom vilken folket ska kunna skymta men normalt inte klart se kungen och hans familj. Monarken ska träda folket så nära att han kan beundras, men samtidigt hålla ett sådant avstånd att han inte kan bedömas och analyseras.”¹¹

Själva ”regeringsarbetet” bestod i att underteckna regeringsbeslut & att klubba dem i konseljerna.

Efter frukost var det dags för underskrifter. På den tiden [1951-1972] skulle kungen skriva under en mångfald av papper. Regeringens propositioner, författningar, fullmakter mm. Alla dessa handlingar kom varje dag i en stor, svart och låst väska till adjutanten. Kungen ville ha dem ordnade departementsvis med UD:s först och inom departementen med propositioner och författningar först och därefter fullmakter eller andra skrivelser. Det kunde ibland röra sig om hundratalet och fler. Normalt var det ungefär en tjugo-trettio stycken per dag. ... Kungen läste först noga igenom sammanfattningen innan han skrev på. Någon gång kunde han bli extra intresserad och läste hela skriften. Sedan skrev han sin karaktäristiska namnteckning.¹²

Själva konseljerna [1958] går vanligtvis mycket fort – 35, 40 minuters klubbning – men de har föregåtts av mycken möda också för herr Bernadottes del. Alla viktigare ärenden har han i förväg blivit insatt i; statsministern eller departementschefen – eller båda – har föredragit dem för honom, vid ett besök i hans mottagningsrum t ex eller efter en konselj. Och skulle han under konseljerna upptäcka att något trots allt har gått honom förbi stannar han upp strömmen av klubbslag och ber om en orientering; inga oklarheter här.¹³

På konseljbordet står svensk författningssamling. På ett bord vid fönstret mot slottsbacken en rödvinsbutelj och glas. Somliga dricker vin uppblandat med vatten. De skänker i åt sig själva sedan en kammarvaktmästare korkat upp flaskan. Förr var rödvinet specialimporterat – Chateau Lynch-Bages årgång 1954, numera [1963] är det en enkel Bourgogne, märke Macon. Klädseln är valfri men kutym är att klä sig diskret. Gustaf VI frågar ibland om ärendena, särskilt om det gäller högre utnämningar, men nickar mest. Då konseljen är avslutad brukar kungen stanna kvar en stund och överlägga med något eller några statsråd. Återkommer han från Sofiero eller utlandet

⁹ Lagercrantz 1982: s. 247.

¹⁰ Erlander 1973.

¹¹ Ortmark 1970: ss. 98-99.

¹² Björkman 1987: ss. 16-17.

¹³ Strömstedt, Bo ”Han sköter sig mönstergillt.” Expressen 1958-12-28.

skriver han under justitieministerns medhavda kungörelse om att han återtagit rikets styrelse.¹⁴

I genomsnitt blev det 7000 namnteckningar per år. Gusty stod även värd för 3000 gäster och beskyddade 200 föreningar (=närvarade vid årsmöten eller beviljade dem audiens): militära, ideella, vetenskapliga, idrottsliga & konstnärliga.

Det finns många uppgifter om att Gusty genom sin popularitet trots allt räddade kungahusets fortsatta existens. Angående påståendet att Gusty skulle varit unikt populär är det helt enkelt inte sant. Det som åsyftas är förmodligen Året Runts läsarundersökning 1969 där monarkin stöddes av 95 procent. I de reguljära opinionsundersökningarna har andelen positiva till monarkin tvärtom aldrig varit så lågt: 57 % (1961) & 60 % (1962) att jämföra med Gustaf Vs 84 % (1943). Andelen positiva ökade först när ungdomarna Carl Gustaf och Christina fick en mera framträdande roll: 75 % (1969) & 75 % (1973).

*

”Mera vara än synas”
Ämbetsmannaidealet

Gustys monarki var framförallt en mediemonarki, d v s en kulturell konstruktion. Hans riksmarskalk amiral Stig H:son-Ericson spekulerade i sina memoarer¹⁵ om fördelarna med en sådan monarki:

- Monarken har en roll att fylla bara genom att finnas till som en samlande symbol.
- Genom att monarken uppfostras till sitt ämbete är han bättre lämpad för en symbolisk roll än en president som antagligen är f d politiker.
- Monarken har ett bredare symboliskt register än en president. Han kan representera landets religion, nationella särdrag, familjetraditioner och vad mera hör till.
- Monarken drar alltid till sig mera uppmärksamhet än en president eftersom han sitter längre och på så sätt blir bättre känd.
- Genom att monarken inte för någon personlig partipolitik kan han utan att misstänkas för dolda bevekelsegrunder verka för en nationell och internationell politik.
- Ceremonielet omkring en monark med dess historiska referenser är betydligt mera bildmässigt och ”skrivbart” än det omkring ett nyskapat presidentämbete.
- Uppmärksamheten kring en monark kan utnyttjas vid statsbesök, industridelegationer och olika evenemang för att sprida information om Sverige och för att komma i kontakt med viktiga beslutsfattare.
- Ju mer politisk makt som läggs i regeringens händer, desto viktigare blir det med en monark som genom sin position som ”statschef” är en symbol för ett visst mått av stabilitet, kontinuitet och tradition. Att kungadömet som tradition är gammalt är förvisso inte motiv för dess avskaffande.

Rent praktiskt innebar ovanstående att synas. Gusty var visserligen mycket vital men efter fyllda 75 trappade han ned. Detta märktes inte så mycket i tidningsrapporteringen eftersom även obetydligheter gavs stort utrymme. Morgontidningarna tonade vid den här tiden ned sin monarkibevakning – den ansågs sakna nyhetsvärde – och det var huvudsakligen kvälls- och veckotidningarna som skrev om honom. Det var också mycket jubileumsskrifter, bildkrönikor

¹⁴ Vecko Revyn 1963:26.

¹⁵ H:son Ericson 1976.

och reportageböcker av typen "Ett år med kungen" där Gusty log sig igenom ett arbetsschema av statsbesök, arkeologiska utgrävningar, blomsterodling och fiske. Det mesta var bilder. Gusty var känd till utseendet men inte som person. "Blodfattig" och okontroversiell är nog den bästa beskrivningen av hans image. Radar man publikationerna för Gustys 60-, 70-, 80-, 90- & 100-årsjubileum¹⁶ följer beskrivningen av honom samma mall:

En omdömesgill person, som stått hela kronprinsfamiljen mycket nära, samlar sina intryck av den höge vännen i följande karakteristiska ordalag: "Hans förnämsta egenskap kan egentligen sammanfattas i en negativ - hans absoluta frånvaro av varje spår av humbug. Han är ärlig, sann och god, ett hälleberg att bygga på, viljestark, grundlig med stora fordringar på sig själv. Höga ideal har han, vänlig och glad är han utan ett spår av kunglig höghet. Säkert är han den borgerligaste av hela kungafamiljen, dock med absolut vördnad för vad hans höga ställning fordrar av honom enligt svensk grundlag."¹⁷

*

Under sommarvistelsen på Sofiero 1973 insjuknade Gusty natten mellan den 17 och 18 augusti i blödande magsår. Han hade haft sådana förut och trodde inte att det var så allvarligt men det var det. På vägen ut till bilen, han kunde fortfarande gå, sade han sig vara vid gott mod. Därefter kördes han in till Helsingborgs lasarett och livmedikus Gunnar Björck kom ner från Stockholm. Ett stort uppbåd av Sveriges skickligaste specialister samlades kring hans sjukbädd. Den 21 augusti opererades han. Dagen därpå begärde han in tidningar för att se vad som skrevs om honom. Därefter blev han gradvis sämre. Vid det laget hade släkten hunnit inställa sig. När Gusty under en tillfällig förbättring fick veta att Carl Gustaf mest satt i halvmörker och tittade in i väggen bad han prins Bertil att ta med honom ut på golfbanan vid Båstad. Dagarna gick. Gusty visade tecken på förbättringar som ej varade. Den 13 september föreföll slutet nalkas. Den 14:e kallades alla närvarande flera gånger till dödsbädden men fick vända tillbaka. Vid 17:30-tiden den 15:e inleddes dödskampen som varade till 20:35. Den direkta dödsorsaken var lunginflammation.

*

Svenskt biografiskt lexikon har ännu inte vågat sig på ett eftermäle, men det finns ett positivt amerikanskt sådant:

Unpretentious Monarch

Gustaf VI Adolf became King of Sweden at an age when most men are already in retirement. During his prosperous reign, the lean, scholarly ruler established a reputation as one of the most beloved and unpretentious of Europe's monarchs. ...

King Gustaf was the most democratic of princes. He had a walk-on part in the children's movie "The Wonderful Adventures of Nils" and gave the first audience for the press in the history of Sweden's royal family. On his public birthdays, citizens would send him gingersnaps and homemade socks.

¹⁶ Tigram. [Margit Siwertz.] "Professor kronprinsen." Vecko Journalen 1942:43, ss. 24-25,33,38; Fjellman 1952; Sánchez & Adlercreuz 1962; Gierow m.fl. red. 1971; Holmgren 1972; Fjellman 1973; Holmgren 1982.

¹⁷ Tigram. [Margit Siwertz.] "Professor kronprinsen." Vecko Journalen 1942:43, ss. 24-25,33,38.

Gustaf inherited the royal family's artistic and intellectual gifts. He was a noted sportsman in his youth, an accomplished archeologist and skilled botanist, a connoisseur of Chinese art, a carpenter and a linguist. ...

Concurrent with his academic training, Gustaf rose through the military. He was made first lieutenant in 1903, a colonel in 1918 and a full general in both the infantry and cavalry in 1932. As King he was commander in chief of the defense forces. ...

When he became King, Gustaf chose as his motto "Duty Above All." Though his powers were limited under the constitution, he became a respected counsellor to successive governments. He frequently used state occasions to advance progressive ideas in both domestic and world affairs. In 1972, in a speech from the throne, he called on the United States to stop its "merciless" bombing of North Vietnam, echoing the views of the Swedish Government.¹⁸

Angående detta att Gusty genom sina goda relationer till socialdemokraterna 1971 räddade monarkin tycks detta vara sant så långt som att han inte uppfattades som något politiskt hot. Alternativet republik tycks 1971 ha stupat på att socialdemokratins anti-monarkism handlade om personen på tronen, inte om statsskicket. T ex SSU ogillade Gustaf V, gillade Gustaf VI, ogillar Carl XVI Gustaf & gillar kronprinsessan Victoria.

*

2023 publicerade historikern Frederick Whitling en detaljerad skildring av Gustaf VI:s kulturella verksamhet kronprinstiden 1882-1951. Eftersom boken inte är kronologiskt organiserad eller ens ämnesindelad har den varit svår att utnyttja. Dock innehåller den en rimlig sammanfattning av Gustys kulturbyråkratiska insats:

Genom sina organisatoriska engagemang och arkeologi- och konstintressen lämnade Gustaf Adolf ett stort avtryck på Stockholms museivärld som en tydlig centralgestalt, framför allt Medelhavsmuseet (Asiensamlingarna, Cypernsamlingarna, Egyptiska museet), Östasiatiska museet och Nationalmuseum, men även Etnografiska museet, Historiska museet, Gustav III:s antikmuseum och Livrustkammaren.¹⁹

¹⁸ Paul L Montgomery. King Gustaf of Sweden is Dead; Heir Becomes Carl XVI Gustaf. The New York Times, 1973-09-16.

¹⁹ Whitling 2023, s. 330.